

**As coplas que se cantaban nas ruadas
de Loureiro de Cotobade**
Roseiras e paxariños nas cantigas dun serán

Discurso lido o día 8 de maio
de 1956 no acto da súa recepción,
polo ilustrísimo señor don

Antonio Fraguas Fraguas
e resposta do excelentísimo señor don
Ramón Otero Pedrayo

REAL ACADEMIA GALEGA

**As coplas que se cantaban nas ruadas
de Loureiro de Cotobade**

Roseiras e paxariños nas cantigas dun serán

O solemne acto académico
no que foron lidos os dous
discursos recolleitos no
presente volume celebrouse
o 8 de maio de 1956
no Salón de Actos da
Real Academia Galega.

A presente edición elaborouse a partir
dos mecanoscritos orixinais custodiados
no Arquivo da Real Academia Galega.

Para facilitar o acceso do público escolar aos textos,
estes foron adaptados ás *Normas ortográficas e morfolóxicas
do idioma galego*, aprobadas en 2003.

Pódense consultar os manuscritos orixinais
na web da Real Academia Galega (academia.gal).

Edita
Real Academia Galega

ISBN: 978-84-947823-9-8
Depósito Legal: C 655-2019

© Real Academia Galega, 2019

Deseño da colección
Grupo Revisión Deseño

**As coplas que se cantaban nas ruadas
de Loureiro de Cotobade**
Roseiras e paxariños nas cantigas dun serán

REAL ACADEMIA GALEGA

A Coruña 2019

Discurso do ilustrísimo señor don
Antonio Fraguas Fraguas

Señores académicos:

Quero en primeiro lugar agradecer profundamente o inmerecido honor que se me fixo nomeándome para vir ocupar un posto que non merezo. Fago esta sincera afirmación con profunda dor pois ben quixera traer aquí, neste intre solemne, de viva emoción, unha obra cumprida, guía segura de activas manifestacións culturais. Non teño no meu haber máis que boa vontade e, falto doutros méritos, pídolles que perdoen a quen me nomearon e teñan para min unha indulxencia total.

Confeso que sinto neste momento un medo tremendo, estremecente, medo que xurdiu no seu día e que vai aumentando a medida que, sen querer, hai que facer unha comparación. Veño a ocupar un lugar que quedou baleiro o día sete de xaneiro de mil novecentos cincuenta cando alá lonxe, en Buenos Aires, morreu Alfonso Rodríguez Castelao, o amigo Daniel, o médico que por non poder varrer a morte do leito dos enfermos non quixo exercer a meiciña. Quizais fora mellor deixar vacante o seu posto deica que outro artista coma el ou Rosalía, as dúas representacións de Galicia máis sinceras e acabadas, viñera ocupar esta cadeira. Non debера ser eu o destinado, que son home de poucas letras e a quen a arte lle foxe como foxe o vento que canta nas ripas dunha cancela. Veño para o sitio dun home cuxo nome leva unha proxección universal de sincera grandeza e popularidade. Pasará o tempo, moito tempo, e na casiña máis apartada non se esquecerán as *Cousas da vida* por Castelao e para os artistas e para tódolos espíritos de fina sensibilidade, Castelao será sempre a luz acesa nos infindos horizontes. O seu nome vai no encanto das paisaxes da terra e das preocupacións humanas. Cerne de vellas carballeiras, arume de flores nas leiras do val e da montaña, canto de paxariños, estrondo das ondas na costa e latexar das escumas brancas da praia, vento que canta nos piñeiros: toda a esencia de Galicia, iso é Castelao. Alto espírito de maxistral artista sen límite de bondade, escribe ou fala, pinta ou debuxa, conversa ou pensa, sempre esgrevio espírito en requintada esencia vivindo e revivindo a vida da nosa terra.

Xenio superior, alto e lanzal, guiado coa máis pura sinxeleza, sentiu os pesares cedo e sentiunos sempre. Toda a súa vida levou na alma a dor de ferintes espiñas. Para apagar a súa tristeza cubriuna acotío coas mellores campas da realidade ou da fantasía e revestiu a obra coas galas do humorismo, confirmándose unha vez máis a sentenza de Mark Twain: “debaixo do humorismo hai sempre unha grande dor”. Foi Castelao humorista por excelencia, humorista que fai rir ou fai sorrir, pero sempre fai pensar.

Naceu en Rianxo o día 30 de xaneiro de 1886. De neno emigrou a Arxentina, volveu para Galicia e fíxose médico, e, máis tarde, ingresou no Corpo de Estatística. Foi nomeado académico numerario no ano 1926; o mesmo ano que publica o primeiro libro de *Cousas*. Tiña xa realizada unha obra brillante que vai dende os debuxos de *Vida Gallega* e do xornal *El Barbero Municipal* de Rianxo, onde se afeitaba ós caciques con xeitosa pluma e aguzado lapis, ata os interesantes artigos “Do meu diario”, froito das observacións recollidas na súa viaxe por Francia, Países Baixos e Alemaña, onde se xulga con verdadeira paixón de artista escolas e individuos nun dos momentos máis interesantes nos camiños da arte. Publicáronse no boletín *Nós*, do que el era director artístico. Non podemos facer agora ensaio bibliográfico e reconto de obras, preferimos expresar a emoción de nomes que son amigos, que levamos no peito. Lembremos: *Un ollo de vidro* ou *Memorias dun esquelete*, fino humorismo de censura para os xulgadores sen senso do seu xuízo, como a vaca que non distinguía no autor máis que un home con gafas; a historia d’*Os dous de sempre*, simpática vida de Pedro e Rañolas, novela adicada aos mozos galegos, feita para derramar o tempo que lle sobra; *As cruces de pedra na Bretaña*, agarimoso conxunto dos monumentos semellantes aos nosos; *Cincuenta homes por dez réas*, feixe de figuras que nos divirten coa prestancia da súa fanfarria; *Retrincos*, un ledo estremecer da súa mocidade; *As cruces de pedra na Galiza*, o seu testamento, chamoulle don Xesús Carro, o libro que fixo con tanto agarimo, acariñando un a un os cruceiros de tódolos camiños, onde se xuntan paseniñamente a Visión e a Santa Compañía e fan saudosa parada as procesións e os enterros. Con cariño especial fixo “Pimpinela” e *Os vellos non deben namorarse*, paso seguro dun novo teatro que a morte deixou sen rematar. Prosas por nós moi estimadas son *Verbas de chumbo*, serie de artigos feitos en Estremadura e publicados n’*A Nosa Terra*, a súa revista predilecta, e *Sempre en Galiza*, a mellor, máis nobre e máis sincera interpretación da terra.

Os debuxos de Castelao ilustraron periódicos e revistas. Do seu lapis saíron agudas caricaturas a cuxo tema adicou conferencias e traballos; a teoría das liñas

aplicadas aos caracteres dos homes era sorprendente. O álbum *Nós* mereceu que nos xuízos críticos dixeran del que non se fixera nada igual dende Goya. (Máis tarde debuxou *Galicia mártir*, *Atila en Galicia* e *Milicianos*). Nos camiños do mundo, dende Nova York a Buenos Aires quedou unha obra brillante na que resalta a afortunada interpretación dos negros. Motivo moi ben coidado na súa arte foron os cegos, aos que tratou de xeito tan agarimoso e espiritual que non estraña cando algunha vez lles chamou “Meus compañeiros”.

Da súa pintura, gabada por tódolos críticos, quedan lenzos sorprendentes. Son boa mostra os cadros que se conservan na casa de súas irmás, os do Museo de Mondariz, un do Museo de Arte Moderna, varios en casas particulares e outros no Museo de Pontevedra, a cuxo padroado pertenceu. En toda esta obra vive ledamente, con valor sentimental, esa arte maravillosa das formas da vida e das paixóns. Gañou na máis lixeira concepción artística o relevo e a calor, precisando con valor incomparable, nunha recreación saudosa, as diferenzas de matiz nas sombras dos piñeiros e dos carballos, dos bidueiros e dos sotos de castiñeiros, como soubo diferenciar con trazo maxistral a carroña dos homes e a sinxeleza dos rapaces; o encanto dos nenos: aínda que fosen rillotes.

Prendado da luz, das sombras e das almas, namorado das formas de vida e da paisaxe, vida filial da terra, cativárono sempre as melodías escoitadas nos peiraos, na taberna da ribeira, nos traballos das leiras e nas troulas dos camiños, e para que se coidase o canto, o bo canto, e non se cubra de tristura a terra, foi dos fundadores da Polifónica de Pontevedra, para a que fixo os decorados teatrais. Outras obras de teatro tiveron por fondo a realización escenográfica de Castelao.

Castelao, a vida que viviu sempre para Galicia, leva enraizados nomes de singular valor: Rianxo, a casa de seus pais, aquela igrexa, o adro, a ría e os mariñeiros, Peito de Lobo e Sabela a bailadora das festas; Santiago, prodixio de pedras, misteriosa luz nas torres e nas rúas, procesións e troula estudantil; Pontevedra, repouso espiritual, profunda creación artística; logo outros nomes, moitos nomes, os de tódolos casais, aldeas e vilas de Galicia, luceiros relucentes de fortuna, feitos de gloria namorados. Camiños do mar, lonxanos cumes bravíos onde moe a neve esperanza e desesperos; tamén os eidos de Europa, despois outra volta o mar, ir e vir nun só pensamento: a Terra, repousada verba, anceio firme de bo mariñeiro.

* * *

Agora, coa indulxencia dos oíntes e o medo correspondente, pretendemos facer un comentario dentro da maior sinxeleza, dunhas cantas coplas que se cantaban nas ruadas de Loureiro de Cotobade, na provincia de Pontevedra, onde temos recollido un importante cancionero.

Como en toda Galicia, a raíz sentimental guía con romántico sentido a máis importante canción da vida, o amor, e na súa intención podemos dicir que se gastan os discursos da mocidade, feitos parranda unha vez e outra copla ou sentenza buscada e recollida na luz acesa das estrelas, no canto do galo e no profundo zoar das cachopeiras. Para non fatigar moito a atención dos presentes, limitámonos a unha pequena sección do saber popular dunha aldea e titulamos o noso pasatempo: “Roseiras e paxariños nas cantigas dun serán”.

Non se trata dun xardín de pazo con riscos do mirteiro e de tomiño. Non chega a este plantío do serán a camelia branca ou roxa, a fantasiosa araucaria ou a palma de abanicos. O xardín deste mundo de festa, o noso xardín florido, ten rosas de tódalas cores, ten romeu e tormentelo, e cantan nel os melros que fan os seus niños no sagrado terrón do camposanto, nas pólas altas das oliveiras, reiseñores, os galos do amencer e outros moitos paxariños de morno rechouchío, motivo de belidas comparanzas que fan gabanza ou desdén ao redor da xente que anda na festa.

A festa na aldea ten sempre algo de misterio. Hai que aguantar a noite, fuxir das encrucilladas e camiñar ás escuras polos fondos camiños e carreiros que a ilusión fai longos e tristes ou curtos e ledos. Agora xa é historia todo canto se diga do serán de Loureiro, pero historia de xeracións desaparecidas; poucos lembran a pandeireta e o candil, o fachico e o farol, a parranda e as coplas que deprendían as rapazas sentadas no escanil da cociña para facer as festas do inverno.

Tería máis valor o noso comentario se puideramos achegarnos a un lugar da parroquia: o Piornal. Está nunha ladeira moi pendente, entre a Costa e Chandovido. Non hai máis que dúas casas. A de Dametrio é a do Serán. Para ir na nosa compañía escollemos unha noite de domingo, xa preto do Entroido. Noite fresca de lúa tardeira. O río, moi cheo, óese desde lonxe. Teremos que pasar á súa beira, porque baixamos polo camiño do Cacharredo para ir dar ao Frade. O Cacharredo é un camiño carreteiro con grandes laxas onde afondaron simétricas rodeiras os carros dos veciños. Non hai un illón en toda a Costa, un carballo hedrudo é a mellor pantasma das sombras na revolta do fondo da calzada. O regueiro de Portalvaral vai agora á nosa beira. Pasámolo por un pontillón e deixamos que se xunte ao río no

pozo de Cernade. Apuramos un pouquiño para saír logo da humidade dos fondos. Ao chegar ás primeiras casas do Frade oímos cantar unha copla. Son mozos de fóra que veñen ao serán esta noite. Canta un lixeiro alalá un mozo con voz de tenor finiño:

Algún día era eu
do teu xardín marabilla

Sonecemos o seu sonsoneo de barroquismos improvisados. É Landeiro de Famelga, mozo de rebulideiro mirar, sosegado nas falas e gran xogador de brisca e de chave. Co seu cantar deixa prendadas as mozas que agora escoitan:

agora que vou pra vella
son a flor aborrecida.

Vai fuxindo coa voz coma se marchara para moi lonxe e cada vez óese máis finiño e longo:

son a flor aborrecida.

A casa do Serán está apartada da veciñanza, ten un curral aberto e un patín con escaleiras pola banda da horta por onde se vai para a sala da festa. Atravesamos polo portelo aberto de propio intento, porque os rapaces, en vinganza dos desprezos das mozas, fan algunhas falcatruadas no subidoiro. A porta, vella e despintada, ten ferro-llo de lingüeta e longas regandixas polo medio. A sala é ben grande. Nunha lacena gárdanse os panos das mozas. No fondo da sala, a porta que dá ao pasadizo. Colgada na parede da dereita, entre dúas ventás, alumea a estancia unha luz de carburo.

As mozas están sentadas ao redor, pola beira das paredes, para deixar sitio para o baile, gravitación popular en torno á danza. Dúas tocan as pandeiretas e van botando coplas agarimosas de saúdo para os que chegan

Ben venido, ben venido,
ben venido de chegada
esa vosa ben venida
éache ben deseada.

Non poden ter mellor recibimento os que pasaron agora a porta do Serán.

A noite é pequena para escoitar tódalas coplas e romances que saben as mozas e mozos, e vanas cantando con relación a parrafeos, xuramentos e promesas ou para celebrar as boas novas do mociño que veu do Servizo e aínda trae o pantalón do uniforme. escoitemos as que fan alusión ás rosas e flores, que irán cantando as mozas de tódolos lugares e algunha vez os mozos en diálogo sincero e amistoso:

De Loureiro a Rebordelo
todo é camiño chan,
todas son rosas e flores
postas pola miña man.

Pódese dicir —e sempre será verdade— que no serán o canto vai seguindo unha historia de galáns. Os galáns do parrafeio, dialéctica aguda con suxerencias de finos dicires sen gran contido de fondo, pero tan adubado na forma que gustaba aínda que fose ben notoria a súa afectación. Tamén viñan os mozos namorar e estimaban as cantoras, cando cadraba na vez, a presenza dos mozos doutras parroquias para quen non faltaban as douradas coplas que tecían roseiras entre os toxos para facer gabanza, non dos camiños, senón de cantos os paseaban na ronda:

Os mozos solteiros
que os pasean de noite.

O canto ben se comprende que é un agarimoso saúdo aos mozos de Rebordelo que esta noite están na festa.

O lugar de Vilalén
de lonxe parece vila,
ten un caravel na entrada
e unha rosa na saída.

Non sempre é a parroquia allea, tamén hai que botar a copla ao lugar humilde de menos mocidade no serán aquela noite, e hai que facer agasallo aos veciños louvando, pretenciosa louvanza, un mozo e unha moza, quizais símbolo de toda a xuventude do lugar agora espaxada polo mundo. O donaire da copla recolle o fermoso dito para nenos:

Meu caravel, miña prenda!

Un sentido altamente emotivo trata de expresar a paixón que sente un mozo pola súa compañeira. Non pode dicirlle doutra maneira o que sente senón chamándolle rosa, rosa de fermoso porte, que á súa beira acada suspiros da vida cativa:

Corre a auga do meu peito
por un cano de marfín
para regar esta rosa
que teño ó lado de min.

Festas campesiñas foron tamén as muiñadas. No muiño había que pasar varias noites, para ben ser unha semana:

Unha semaniña enteira
esa si que é muiñada.

Cando o mozo convida a mocíña para ir na súa compañía ao muiño fai gala do tempo de moer e da bonitura da cara. É unha cariña de rosa, por iso cantan:

Vamos ó muiño, vamos,
miña cariña de rosa,
vamos ó muiño vamos,
que esta semaniña é nosa.

Precísanse diálogos de falsas conquistas no galanteo das chamadas:

O patrón chamoume *rosa*,
rosa do xardín frorido,
—son rosa mais non son súa,
son rosa do meu marido.

Foi un repique desleigado, un saúdo maligno, saído da banda da eira ou do longo camiño dos eidos. Outra vez oiremos cantar:

O cura chamoume *rosa*,
eu tamén lle respondín
destas rosas, señor cura,
non as ten o seu xardín.

Aínda quedan murmuradores, xente ruín que gusta de facer mal á rapazada namorisqueira. Falar, falar por non estar calado, tratar de descubrir defectos, ao parecer, con resultados opostos ás pretensións:

Foches falar mal de min
a xunto dos meus amores,
fai de conta que botaches
auga por riba de flores.

O amor prende en calquera lugar. Aquí escoitamos o lamento de quen se namorou no toxo:

Namoreime do espiño,
o vento levoume a flor,
malia de quen namora,
cousas que do vento son.

Sería ben afortunada a moza que namorara o vento e o levara no donaire das faldras amidonadas, pero o vento non se namora, é deidade cósmica de pasamentos da natureza nos outonos, caída de follas chamadas polos camiños e música con asubío nas carballas milenarias:

Din que che pican as mans,
para min son amorosas
tamén pican os rosales
e deles salen as rosas.

Non é só a cor e o aroma das roseiras que leva a fortuna das comparanzas, tamén son as espiñas que fan sufrir aos que tratan de levalas sen cautela:

Eu collín a flor da xesta
que é a primeira que vén,
desde que te vin a ti
non amei a máis ninguén.

Noriega estimou a xesta en flor e parouse á súa beira para facer lembranza da paixón:

Fálame do que ben quero
ao pé desta xesta en flor!

Tamén é de xesta o ramo que se pon na leira de millo para sinalar o triunfo do traballo, o remate da sementeira. Pode collerse igualmente para adorno do ramo da voda, que vai espetado nunha botella. Na copla, madrugou a flor e madrugou quen a colleu:

Vamos eu e ti meniña,
vamos eu e ti e eu,
vamos eu e ti meniña
apañar flor do romeu.

Entre as plantas de máis estima que florecen na horta figura o romeu, porque

O romeu é rei das herbas

ten poder medicinal, case misterioso poder en cocementos de viño con azucre ou con mel, lévase no ramo á igrexa o domingo de Ramos entre oliva, mirta, acevo, loureiro real e pau de San Gregorio. Apañar a súa flor é leda ocupación e quizais teña certo prendemento amoroso. Por ese pretendido conxuro quere ir o mozo apañar a súa flor unha mañá de leiras orballadas. E como facendo un circo ao seu redor, poñerase en tres lugares:

Nena dos cabelos loiros
que lle botas ao teu pelo?
Auga da flor da montaña
que lle chaman tormentelo.

Hai plantas de poderes extraordinarios, tornan o mal de ollo, escorrentan as meigas, traen sorte para as vendas. E ata hai algunha que ten virtude para facer relucir os loiros cabelos das raparigas, segundo pode informarnos a copla que xa dixemos. Agora coidemos os caraveis:

O carabel cando nace
abre polas catro esquinas,
o amor cando pretende
non conta senón mentiras.

É un mirar coidadoso, un regalo da mañá salpicar a auga no quinteiriño do resío e reparar nas flores que nacen nas plantas máis mimosas. Son os caraveis roxos, como paixón de corazóns feridos na dúbida asustada dos amores, os que colleron primeiro a luz do sol. O triunfo da cor brillante é unha matización de fondas promesas. Relevos desdebuxados, grandes e pequenos, son contas que non poden ter axuste, mañá xa se dirá, hoxe o amor empeza:

O caravel cando nace
de pequeniño recende,
non hai cousa máis humilde
que o amor cando pretende.

Quizais teñen de ser grandes as mentiras para que poidan erguerse en arelas de promesas e luxosas maxestades da vida no fío da ilusión. O amor esperta e non agarda vieiros, quere ser correspondido, e para conseguir esa felicidade agranda feitos e prega con humildade.

Hai que aconsellar e aconsellar ben. Consellos non custan cartos. Para dalos con certa delicadeza buscamos a semellanza do caravel, aínda botón en flor:

Caravel que estás na horta
déixate estar no botón,
meniña terás coidado
de non dares ocasión.

Outras dúas cantigas que levan por tema o caravel na horta:

Teño un caravel na horta
con tres flores a bulir:
xa me tiveches na man
e deixáchesme fuxir.

E un remate triste. O caravel serve de comparación no momento final do seu florear cando non quedan máis que tres floríñas a bulir:

Caravel da horta allea,
caravel que me pretendes
pensaba de te mercar
estou vendo que me vendes.

Inseguridade da xente, ninguén pode ter seguranza do mañá. Promesa e xuramentos foxen como lóstregos na noite de trebón:

Sementei millo miúdo
na ventana dun ferreiro,
sementei millo miúdo,
naceume un caraveleiro.

Sempre aparece o oficio de ferreiro cun particular desprezo: carbón, ferro, muxicas, todo serve para aconsellar ás mozas solteiras para que non casen con eles. Hai no mundo quen canta desprezos, pero tamén hai mociñas que cantan louvanzas, entre elas a que transforma o miúdo en caraveleira:

Miña Virxe de Aguas Santas
apaña ese caravel,
que lle caeu da ventana
cando pasou San Miguel.

O Padre Solla adicou ao santuario na súa freguesía un pequeno estudo coa novena da santa, pero non recolleu o cancionero. Boa mostra é a copla que cantaban as mozas como fina gabanza da patroa, adicada aos mozos da parroquia que viñan á nosa festa:

Rosa que estás na roseira
déixate estar gacheiriña,
vou para terras de fóra
cando viñer serás miña.

Non podía faltar a ausencia. Marchar é a imperiosa orde que levan tódolos mozos da aldea: marchar para o Servizo, marchar a traballar polo oficio, marchar para terras de fóra, sempre a sentenza da partida e a tristeza de despedirse. Loureiro produce nas xentes unha saudade especial. A separación pode causar a morte. Os que se adican ao estudo da saudade tomen como exemplo curioso a Florentina, rapaza que morreu de amor, aos 22 anos, a quen está adicado o segundo libro de *Cousas* de Castelao, e o fillo de Benito do Frade, que morreu de soidades en Pamplona cando foi servir ao Rei, feitos históricos ocorridos no século pasado. A tristura da partida

quixera ter a promesa duns amores firmes, para esa hai que pedir como á rosa do rosal, que permaneza escondida.

Agora escoitemos o canto dos paxariños. Vai primeiro a copla da rula coas súas comparanzas:

A rula que viudou
xurou de non ser casada,
nin pousar en ramo verde
nin beber en auga clara.

Todo ten raiolantes dicires. Historias ben traídas e lerias de camiño, falar baixo diante dos cómaros afincados nos lameiros. Din que rondan a viúva e ninguén sabe quen é o rondador. Alguén fixo un sinal agora mesmo, cando pasou a porta do Serán un mozo tristeiro con polainas e gorra de viseira. Aseguraron que era o rondador e, polo si ou polo non, saudárono con saudosa intención onde lucían os suspiros da viúva. A copla non ten laído triste, é firme promesa dos amores que vai zugando a terra:

Canta rula, canta rula
canta rula naquel souto,
coitadiño do que espera
polo que está na man doutro.

Agora é o canto da rula que sae da fronda do souto. Aínda que de gran monotonía, non deixa de dar vida á paisaxe, e o seu rou rou ten algo de aloumiño, e no acompañado donaire do vento fai sentir certa dor polos que esperan o tesouro que outro garda:

A dama que anda no baile
ten no mandil unha rula,
o galán que anda co'ela
¡válgame Dios que hermosura!

O mandil é case unha peza de adorno, resalta a súa cor e canto aditamento lle poña o bo gusto de quen o leva. Sabemos de certos debuxos doutras prendas de vestir que levan animais estampados:

A saia de Carolina
ten un lagarto pintado.

Pero cando hai que gabar unha parella, será a rula o motivo que decora o mandil ben visible no garbo do baile:

Quen me dera ser a rula
a ruliña do sertón
para facer o meu niño
dentro do teu corazón.

Diálogo de viva emoción. Ansia de mozo asisado que declara no cantar un desexo de remanso na súa vida casadeira. A expresión ten sabor brasileiro e será por iso aínda mellor acollida. A resposta non é por tanto de estrañar:

Non precisa ser a rula
a ruliña do sertón
o teu niño xa está feito
dentro do meu corazón.

Tres coplas falan do cuco, paxariño pillabán que vén cantar na primavera para dicir ás mozas cantos anos tardarán en casar. Claro está que hai que saber facer a pregunta. El responde sempre certo, mais se non se expuxo como é debido, a resposta é desafortunada. Agora, na póla nobre do castiñeiro presentan as mociñas o cuco para gabar cun oficio ao seu posuidor:

Eu ben vin estar o cuco
na rama dun castiñeiro,
coa machada na man
deprendendo a carpinteiro.

Marcharon neste intre un fato de mozos. Xa non volven esta noite á nosa festa, van a outras parroquias cantando penas de amor. Ao notar a súa falta levarán a despedida:

Canta cuco, canta cuco,
na rabela do arado,
os mozos que hai agora
levan a fuga no rabo.

A terceira copla é unha variante:

Canta cuco, canta cuco
na rabela do arado,
as mulleres entre os homes
é un gando mal gardado.

Unha historia certa. María era a dona da casa do fondo do lugar. O seu fillo agatunaba a calquera árbore por difícil que fose, pero a especialidade do fillo de María eran as cereixas. Collíaas na punta das pólas máis longas sen gancho de ningunha clase, deitándose nas ramas coma se fora unha lesmia. María fartouse de gabar o fillo e de dicir que collía as cereixas coma un paxaro. Tantas veces o dixo que todos o coñecían polo “paxaro pequeno”. Por iso lle cantaban algunha que outra vez:

O teu paxaro María
anda nas miñas cereixas,
come paxariño come
verémo-las que me deixas.

Só unha vez atopamos referencia aos canarios. Abonda para mostrar o sinxelo humor dos mozos que a cantaron en resposta a outras que lles botaran as mozas:

O canario e a muller
non se poden deixar solos,
o canario polo gato
e as mulleres polos homes.

Unha bandada de melros revoan nos cantares da noite. Escoitemos o seu dicir:

O diaño do chirlo mirlo
onde el foi facer o niño:
á oliveira do adro
no ramallo máis altiño.

Alto, inasequible, mais sempre agardará suspiros no pensamento amoroso. Lugar e árbore sagrados. Non é ramalleira isolada, acobillo de lagartos ao sol e fantasía musical de folla seca, é ramo verde de oliveira estremecente e arredada no recanto da paz do adro:

Sei dun niño dunha melra
outro dunha lavandeira,
agora teño tres niños
co niño da costureira.

A festa ten un profundo senso humorístico. Abundan, cando cantan os mozos, coplas alegres que fan rir coas comparanzas chocantes e ditos paifocos:

Sei dun niño dunha melra
nun cañoto dun repolo,
deron as nenas con el
levaron cañoto e todo.

Xeito de risa na copla cantada para seguir o tema dos niños da melra:

Teño un niño dunha melra
no altiño dunha xesta,
se me dás co niño moza
se me dás co niño hai festa.

Parece unha copla de desafío, pero un desafío de boa veciñanza:

Teño un niño dunha melra
alá no Portacibrán,
cantos por alí pasean
todos co niño me dan.

Non hai segredos de amores. O corazón estende un romántico dicir ao seu redor. Ben quixera gardar algún mozo o seu querer no máis fondo dos segredos, pero entón a ledicia non sería total:

Da banda de alá do río
asubíame unha melra,
a melra como asubía
anda segando na herba.

Agora hai que facer alusión a algunha garbosa que fai os medios de que se descubra a súa presenza no prado. É a viaxeira que vai ao caer da tarde buscar unha cesta de

herba vizosa do outono para coidar o gando. Canta pasatempos nos compases da seitura:

A perdiz anda no monte
e o perdigón no balado,
a perdiz anda dicindo
“ven acá meu namorado”.

Só unha vez canta a perdiz, e canta para chamar en agarimoso consello os perdigóns espaxados á súa beira.

De tódolos paxariños, un dos máis tristes é o moucho. Anda sempre cantando notas de mala fortuna:

Eu ben vin estar o moucho
encima dun gacio de uvas,
vaite de aí morte negra
desamparo das viúdas.

É a voz do medo nas carballeiras, é a sombra misteriosa que trae un falar das tumbas, por iso vai no medio das súas notas certo desprezo de oficio:

Eu ben vin estar o moucho
encima dun amieiro,
coa subela na man
aprendendo a zapateiro.

No pobre cantar de láidos sae a relucir o oficio de zapateiro, que xuntamente co de xastre e costureira, son motivo de cantigas burleiras que non ofenden a quen as oe.

Eu ben vin estar o moucho
enriba daquel penedo,
non che teño medo, moucho,
moucho, non che teño medo.

Tamén hai valentes que non teñen medo a nada, son poucos pero levan folgos briosos para botar un desafío á triste pantasma pousada na cima do outeiro:

Moucho que estás no canizo
bota castañas abaixo,
anque non teño mandil
acádochas no refaixo.

Quizais sexa un chamar con mal nome a calquera falcatruán que non quere facer o que lle mandan e agora subiu para o canizo a rillar nas castañas curadas.

Hai xentes que viron tremendos réptiles, quizais lagartos con crista, que non magoan a ninguén. Son xigantóns de comparsa baixo penedos e toxeirás; non poderán ser nunca os basiliscos da lenda:

Da banda de alá do río
hai un lagarto con crista,
canta coma un resiñol
baila que Dios nos asista.

Foi ben adicada a copla a un mozo rebulideiro que saca puntos de grandes garabatos, ten lixeiro garbo e ata usa de señorío:

O reiseñor cando canta
súa dama ten no niño,
mira como é amoroso
o amor do paxariño.

De tódalas aves, ningunha posúe tan garbosa voz coma o reiseñor. Canta pola noite nas abrigadas carballeiras, a súa música gozosa quizais sexa para el mesmo o triunfo da melodía. O seu canto doce de misteriosos dicires é o canto real na primavera da nosa terra:

Quen me dera ter a min
a gargantiña dun galo,
cantar coma un reiseñor,
falar coma un papagaio.

É un desexo expresado en moitas coplas a paixón do canto, as ansias de cantar ben sen enrouquecer en toda a noite:

anque cante toda a noite
non arreamos bandeira.

O desexo da cantora busca o reiseñor por modelo, que foxe como un alto ideal a toda comparanza e trae un recordo ao papagaio, quizais por ser ave de fóra, que debeu impresionar coas súas falas ás xentes campesiñas. Recordamos o loro que tiña Hermida de Famelga, que repetía preguntas e facía respostas asisadas, aínda que á súa maneira. É máis famoso o de don Perfecto Feixóo de Pontevedra.

O paxaro cando chove
mete o rabo na silveira,
así fan as boas mozas
cando non hai quen as queira.

No grupo de paxariños que non clasifica o cantar vai o feito de esconderse das choivadas, arredarse para o comareiro buscando a protección das silvas, dos codesos e dos sanguíños que viven en común. Levan a pena de non poder acadar a vida nos eidos, pero sempre lles queda a esperanza do mañá:

O paxaro na silveira
anda moi adivertido,
o amor cando pretende
anda moi descolorido.

Outra vez o paxaro innominado ruxindo nas follas das silvas. Non sabemos se percorrerá a silveira buscando as amoras maduras ou se anda apreixando musgos para facer o niño, aínda que sexa nos primeiros meses do ano. Poida que sexa un carriño cantor, que xa no mes de xaneiro anda facendo casa nos cómaros abrigados. Ese afán de procura divirte aos paxariños e ten para os homes unha cavilación tan grande que perden as fazulas a cor coma se a emoción de amar levase por paixón profunda o sangue ao corazón, sacándoo da cara dos amantes.

Xa comín e xa bebín
regalei o meu peitiño,
agora vou prá gaiola;
¡ten pacencia, paxariño!

Na serie de paxariños que cantan na gaiola hainos que non precisan denominación especial. Vai no seu voar a conformidade coa que son apartados das frondas da terra. Teñen amas que deles coidan e co bo trato que lles dan perden a fina saída da mañá polos agros da veciñanza. Comen, beben e dormen na gaiola.

Hai que despedirse do serán. Van botar a derradeira copla as mozas cantoras. Moitas xa cubriron os mantóns e os mozos capas e gabáns. Algúns preparan unha luz para baixar ata o camiño, onde xa se ve porque vai subindo a lúa e clarexa nos outeiros. Remátase co canto do galo que vén chamando polo día:

Cantan os galos o día
érguete, meu ben, e vaite.
Como me hei de ir, queridiña?
como me hei de ir e deixarte?

Rematou o serán, colgaron as pandeiretas na viga e descolgaron a luz de carburo que con lixeiras apagadelas alumeou a festa. Agora a viga caeu co tempo, o farol escorrentouno a luz da electricidade e as cantigas viven no aroma das roseiras que florecen na nosa terra.

Teño de poñer eu remate ao pasatempo e fareino cunha copla que leva o meu agradecemento á vosa atención. Poderá ser a copla mal cantada, defecto da miña voz, pero leva o máis profundo sentimento:

Viva, viva quen me axuda,
viva quen me está axudando,
vivan os señores todos
que me están acompañando!

DIXEN

Resposta do excelentísimo señor don
Ramón Otero Pedrayo

Señor Presidente, señores académicos,
señoras e señores:

Quixera nas miñas palabras, que non han seren moitas pero ben inzadas de verdade e de amor, manter aquela ergueita chama de leda confianza, de inmorrente esperanza, brilladoira como os fachicos e as estrelas da fonda noite aldeá galega, no decorrer do feiticeiro discurso que rematou, fai un intre, como a derradeira pinga de luz do folión. Da foliada da terra ó mesmo tempo ergueita e gasalleira de Cotobade, achegada por vencillos de chan e de tradición ó cerne montesío da Nosa Terra, nai de vales ben logo de naceren envolveitos na dozura da Beiramar, terra madroa de bos canteiros e patrucios, de espíritos fidalgos, de xente letrada e labrega da mellor da Galiza. Bo fillo de Cotobade, Antonio Fraguas quíxonos ofrecer esta noite a gala e honra do seu país: os seus cantos.

Pro non amuchados nas papeletas do erudito e si viventes, agromados nos labios do pobo... Non ordenados en renques e copelos sistemáticos, senón ergueitos e esmorecidos uns após dos outros, segundo as horas dunha noite de festa e conforme o amor e a rexouba, o desafío e a saudade, o gosto da liorta e o aquecemento das lembranzas os van inspirando. Devalan as cántigas na noite riba das tebras como as ondas na praia. Son mocías e mozos, petrucias e donas da súa casa, rillotes, peleriños... Cada un co seu acento: de fontela nova, de aire doncel de abril nos ameneiros, de ecoar de vellos tempos no bosque antigo, ou charetear da garamata paisana nas lareiras. Gardan as voces a súa personalidade no cantar, mais ao tempo afúndense na conxunta e secular harmonía. Nace Galiza cun cantigar e algún solpor, soamente por Deus coñecido ha ser o seu canto de derradeira saudade... Un intre do cantigar galego, da voz harmoniosa da nosa xente, resoa na Academia pola bondade e xentileza do novo compañeiro. Saímos desta sesión máis mozos e confirmados na fontela sempre alboradeira do canto do pobo.

No discurso latexa toda a sensibilidade, o saber, a enorme confianza no vivir e no alén, o espírito ao mesmo tempo criador e lembradoiro, de Antonio Fraguas. El rexo e doncel, calcado e livián, galego dos “bos e xenerosos” e por galego moderno e universal, namorado respectuoso das formas artísticas populares e mestre nos saberes que lle dan sona brillante na xuventude intelectual da Galiza. Son eles, por riba doutros, a Xeografía e a Etnografía, máis ben logo, en canto sexa publicado o seu libro sobre o Colexio compostelán de Fonseca, ha ser Fraguas aplausado como historiador.

Aínda coutando os pulos do corazón desexoso de lembrar intres e memorias, teimarei un pequeno *cursus honorum* do noso compañeiro longamente agardado. Perdoade, Fraguas na súa grande bondade dispénsamo deseguida se non enteiro ben as obras e traballos de quen, se Deus lle mantiver saúde e ánimos, madurará o seu espírito e as súas horas en novas e fartas regalías de colleitas e froitos para o ben da Nosa Terra e o mundo da cultura.

Chegou Antonio Fraguas ó limiar grave e xubiloso da adolescencia en tempo novo e glorioso, cando o Seminario de Estudos Galegos axuntaba baixo seu ramo florecido no sagro xardín e na adicación de Rosalía a impaciencia creadora da mellor mocidade galega. Etnógrafos, historiadores, naturalistas, poetas. Moitos, quizais os máis dos daquela mestres e estudantes, tiveron xa o seu pasamento deste mundo. Adiquémolle un calado e fondo recordo. Eles devolven á súa canle verdadeira as augas da xuventude e da esperanza. Nomes como o de Don Salvador Cabeza de León, derradeira e nobre ponla dunha xeración romántica, xúntanse co de mociños latexantes de esperanza como o de Xurxo Lourenzo Fernández, en cuxo anxélico carácter a gravidade do saber científico inseríase na gracia e zume dun espírito de artista... Fraguas, estudante compostelán, coñeceu o engado da vella biblioteca e das aulas e claustros, das rúas e soportais, que foron, e han ser, canles do amor das ideas, da xentileza do espírito e as ergueitas formas e arelanzas da cultura... Na clase de Cotarelo, nas doutros mestres, a carón de compañeiros ben logo sonados moitos deles, Fraguas doutorouse nesa Facultade de Compostelanismo que lonxe de borlas e Diplomas concede a finura no vulgar, a simpatía e o amor das cousas belidas, o humorismo riseiro diante da seriedade pedante, o gosto peleríño... Pensade nun día de mercado compostelán: baixo o grave e ledó medrar e devecer dos toques do reloxo as rúas e as aulas poboadas de vixiantes estudosos, e no coto de Santa Susana, no agasallo baril da carballeira ilustre, as cousas e as artes, os ditos e latexares da campía: toda a Galiza...

Fraguas dende mociño sucou entrambos eidos veciños como sendo da mesma herdanza. Algún serán, a xentileza renacente do claustro de Fonseca inspiroulle o ambicioso degoiro de facer a historia do que foi Colexio de teólogos e fogar das mellores xineas galegas no tempo xuvenil. Moito se ten escrito en gabanza do Colexio, moitas coroas de líricas lembranzas se teñen botado ó lago de recordos que a ronda dos xentís arcos e o eloquio requintado de Cadavalo Gravio ten por orelas... mais só arestora, cando vai saír o libro de Fraguas, pode aledarse na outra beira o espírito de Neira de Mosquera, o engolamento de Fernández Varela, o xenio melancónico de Pastor Díaz... Obra sufincada en fondos alicerces eruditos o “Fonseca e os seus colexiais” de Antonio Fraguas probará como a semente do método e fondo senso histórico do Padre Sarmiento, do grande doutor da historia santiaguesa López Ferreiro, remanece en fartos outonos. Libro, ao tempo, de historia, nobiliario ao estilo dos do Padre Gándara, canteira de vidas, o adicado por Fraguas ó Colexio cerne da Universidade, abondaría para a gloria de sosegado lucir dun bo erudito.

A revista *Nós*, de inmorrente actualidade, a *Revista de Filoloxía*, os xornais galegos particularmente en datas solemnes de centenarios e festas, a gloriosa *Revista Portuguesa de Filología*, a de *Dialectología y Tradiciones populares*, os *Cuadernos do Instituto Padre Sarmiento*, e outras revistas, conteñen ademirables traballos do noso amigo e compañeiro... Non tería sido dificultoso facer a bibliografía completa e xa farta de títulos do novo académico. Como promete moito máis, escolmamos nunha indicación xeral e só quixeramos maxinar a alegría e a gravidade, o amor e o método con que Antonio Fraguas leva e enteira os seus traballos, momentos dun grande inquérito sobre o fondo e latexante ser da Galiza... Miro a Fraguas pescudando o folclore da belida parroquia de Armeses, raiosa terra de bocarribeira decendo ao asucamento do val barbantiñán, seguindo os ecos e manifestacións do Entroido en Cotobade, estudando os costumes dos casamentos e dos fiadeiros... Fraguas ten traballado con respecto e amor as emocionantes formas, ás veces febles ecos, do culto dos mortos nesta terra onde as sombras dos defuntiños se non afastan da lareira e conversa dos viventes. Por igual estuda as festas do Nadal e as artes antigas e ilustres dos acibecheiros composteláns e os xogos dos rapaces...

Teño amizade con Fraguas dende fai moitos anos, sendo el un mociño e eu un home feito. O xenial Castelao a todos nos aloumeaba coa súa podente e gasalleira verba, exemplo e obra. Eu chegando a Compostela sempre con anovada ilusión, procurando os xoves estudantes, falaba longamente co mociño Fraguas. Ningunha

cousa pode ser máis gasalleira cos vellos como o amor, simpatía e confianza dos mozos. E eu na miña vida desfruto e teño desfrutado longamente desa regalía. Meu premio, miña gloria, flor de amizade!

Tamén o gosto e práctica dos estudos xeográficos axudaron a manter e fortalecer a simpatía entre nós. De nenho, apenas saído do colo e ámpido familiar tiveron a fortuna de ser levado da man polos floridos carreiros da Xeografía por un mestre de senlleira valencia, Don Eudardo Moreno López. Co tempo foi recompensa miña e fortalecemento dunha amizade por riba das escuras sebas da morte, ao rubir no Instituto de Ourense, miña patria, á mesma cadeira dende a cal Moreno López nos falaba dos neveiros do Alpe, do latexar do peito oceánico, do vivir e do pasamento das vilas e das culturas a un fato de rapaciños ao comezo do século. Teño a ilusión de se quizais a miña adicación á ciencia e mais o espírito dos vellos mestres da paisaxe traballando no empeitizo do xove Fraguas axudou á formación e florecemento do perfecto xeógrafo que hoxe se senta na nosa Academia.

Ser mestre na Xeografía non significa, sabédolo mellor do que a min, domear greas de feitos novos e impacientes e ordenalos nos tempos de carreira e hipódromos de cursos, libros e conferencias. Quer dicir ser dono do espírito, da chave dos tempos e segredos da paisaxe. E nisto Fraguas é mestre perfecto con emocionado senso de estudante. Pois só quen non teña perdido a saudosa e insatisfeita arelanza do estudante pode ser merecente diante da xuventude do título de mestre.

Fraguas enxergando un rodopío de horizonte, unha estaxe ribeirá, o acudir das rúas ao chamamento da praza, debuxa a temática xeográfica e alenta na vaga néboa de traballos humanos, arelanzas e ecoares do Folclore. Entrambas disciplinas e métodos complementáanse no xove mestre. No seu manual de *Xeografía da Galiza* viven cos seus argumentos as rexións naturais, as gandreiras soedades e as brosladas ribeiras, as tónicas atlánticas, o setestrelo das cidades antigas e o raiolar das novas. Fraguas tivo a xentileza de estampar o meu nome na lumieira e adicación do seu fermoso manual.

Novamente, quérolle mostrar o meu agradecemento diante deste escolleito concurso.

Viaxeiro e mestre, Fraguas foi ben novo profesor da Facultade de Filosofía e Letras de Santiago, deu fermosas conferencias, dende 1950 é catedrático de Xeografía e Historia no Instituto de Lugo. Nel tivo un nobre devanceiro, o grande xeógrafo

e poeta Primitivo R. Sanjurjo, tamén o meu vello e fraterno amigo, para cuxo saber non había recanto escuro en ningún grande mestre da Xeografía...

Dispensádeme se falo quizais moito ou de máis de min. Este acto solemne e inzado e tecido de simpatía vaise trocando para min en festa saudosa de amizade. Para que fora grande e fonda a miña emoción cumprindo o mandado de recibir a Antonio Fraguas só fallaba a presenza de Castelao.

Fai un intre foi lembrado por Fraguas con senlleiras palabras de grave resonancia nos corazóns e na lembranza. Elas han de vivir longamente como unha das máis fondas e perfectas gabanzas que se teñan feito en lembranza do só xenio con que Deus ten ergueito a xente e terra galega dende a morte de Pondal.

Non poden ser ociosas algunhas poucas verbas miñas adicadas a Castelao. Dous cernes namorados do ser inmorredoiro da Galiza sucédense na mesma cadeira desta Academia nada baixo o triplo e xenial signo de Pondal, Curros e Murguía.

A derradeira carta, xa non rematada, escrita por Castelao, noso Daniel, foi dirixida a min... Na metade da folla en branco enxergo a luz do sol na néboa arousá dos seus grandes e caridosos ollos cegos e o maino e canso movemento da man afeita ao lapis que para il deixou a man de Goya, a man de Daniel amiga e xenerosa, fraterna para toda a dor humana.

Os ollos e a man de Daniel pescudaron e reflexaron para a inmortalidade feitas por el sorprendidas das mellores composicións, as máis saudosas da paisaxe galega... Castelao foi o xeógrafo da simpatía das formas expresivas. Coa intuición e amor do artista, do agradecido fillo, Castelao atinou xenialmente nas sínteses da terra e a laboura humana. Os escenarios de rías tremelucantes e piñeiros sonorosos ao estilo pondalián, as encostas brosladas e florecidas nas igrexas románicas, nos adrais onde o tempo histórico deixa o paso á sombra do eterno, nos pazos madurados nos outonos barrocos debuxados por Castelao gardan a verdade xeográfica envolveita en poesía, en dor e esperanza humana... Hai un cadriño de Castelao no Museo de Pontevedra, “Devalar”, que pecha, mellor do que as páxinas dun grande mestre da Xeografía, esa vivencia do tempo mariño, cósmica mensura, latexante na alma das xentes e das culturas agasalladas polo “vento mareiro”.

Chega o novo compañeiro con pulos e técnicas de traballo. Non ha ser un académico de folgo e orlamento. Alentan vagamente no clima e ambiente destes anos as figuras duns cantos libros que a leda e grave madurez da cultura galega reclaman... Moitas veces temos falado Antonio Fraguas e mais eu dun dicionario

xeográfico da Galiza... Quizais o xove mestre, hoxe aplausado na Academia, teña labourado boa parte da longa e feiteceira urdime das parroquias e as vilas, os campos da feira, e as ruínas, o recender como ecos saudosos na soedade dos nomes esquecidos e o baril e cantareiro agromar dos novos.

Precísase de saber moi fondo e sutil, pero tamen de amor e gostoso afundimento na paisaxe para empresa semellante... Non hai recanto nin sebe, eido apenas esmaltado na gandareira encosta que en terra de tal xeito amolecida pola orballeira da dor e a esperanza humana, non garde unha resposta para quen saiba preguntar... E Fraguas, folclorista e xeógrafo, historiador e recibido na Facultade dos bos viaxeiros, é dos sabedores en despechar os segredos do fondo e ricaz, devaladoiro e misterioso ser da Galiza...

Moitos amigos de Fraguas deles todos os que tiveron de lonxe ou de cerca o privilexio e regalía de seren os seus discípulos están connosco, en espírito, neste acto sinxelo, envolveito na solemnidade do verdadeiro premio e ao tempo obriga para quen como o novo académico alentan xa no exemplo dos grandes e inmorrentes guieiros da nosa Institución.

Con amizade e lembranza, un dos máis antigos académicos séntese mozo e case estudante ao dar a noraboa ao novo académico, pois con el e co seu belido discurso moitas canles xordas soan a primaverais arroiadas e nos peitos cheos do anxeio de novos traballos e alboradas érguese o grave e xogoral a estrofa pondaliá:

Por o baixo cantando
o sonoro vai
.....

E con ela a inmorredoirá esperanza.

Índice

DISCURSO DO ILUSTRÍSIMO SEÑOR DON ANTONIO FRAGUAS FRAGUAS 7

RESPOSTA DO EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON RAMÓN OTERO PEDRAYO 29

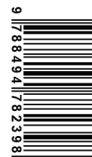

Real Academia Galega
Rúa Tabernas, 11
15001 A Coruña
Tlf. 981 207 308
Fax 981 216 467

secretaria@academia.gal
www.academia.gal

REAL ACADEMIA GALEGA

